

Az olasz diplomácia egészen az 1917-es forradalomig „a biztonság és az egyensúly megteremtése szempontjából előnyben részesítette a többi európai nagyhatalmat”. A század végén ugyanakkor megfigyelhető volt – az Angliával való egyenlő távolságtartás szellemében – egy bizonyos oroszbarátság előretörése Itáliában. Giulio Melegari pétervári olasz nagykövet aktív közreműködésével jött létre az 1909. évi olasz–orosz megállapodás, amely a balkáni olasz érdekek első hivatalos orosz elismerését jelentette.

Habár a bolsevik forradalom erősen befolyásolta Oroszország és a nyugati hatalmak viszonyát, Nitti kormánya már 1920-ban megkísérelte Szovjet-Oroszország elismerését. Nitti és külügyminisztere, Tittoni érdeme, hogy pragmatikusabb politikát kezdeményeztek a „bolsevizmus vitalitásának megismerése céljából”. 1920 áprilisában Oroszországba küldték Giovanni Amadori Virgili olasz diplomatát, akinek 150 oldalas jelentését Petracchi tanulmánya mellékletként közli. Virgili rendkívül érzékletes és kritikus értékelést ad a bolsevizmus létrejöttének okairól, helyzetéről, bel-, kül- és gazdaságpolitikájáról.

1924-ben, az általános európai forradalom kitörésétől való félelem elűtével, Mussolini kormánya, alig néhány nappal Anglia után, elismerte a moszkvai kormányt. A moszkvai olasz nagykövetség a sztálini „vaskorszak” beköszöntéig az orosz politikások, újságírók és írók valóságos találkozóhelyévé vált, ami lehetőséget adott a diplomatáknak a szovjet helyzet reális felmérésére.

Az olasz fasizmus nem adta fel a sztálinizmus bírálatát, amit Mussolini „politikai szükségszerűségnek” nevezett, mégis mindig nagy érdeklődést tanúsított a szovjetunióbeli történelem iránt. Ez az érdeklődés és a német expanzionizmustól való félelem vezetett 1933-ban ahhoz, hogy Itália – a nyugati hatalmak közül elsőként – barátsági és megnevezési egyezményt kötött a Szovjetunióval. Az egyezmény után a szovjet rendszerrel szemben túlságosan kritikus Cerruti nagykövetet felváltották a lényegesen óvatosabb Attoliceval, valamint az „ideológiai be nem avatkozás” szellemében az olasz propaganda hallgatott a sztálini kollektivizálás szörnyűségeiről, ami egészen odáig ment, hogy betiltották az erre vonatkozó ismeretek közzétételét.

Hitler hatalomra jutása, majd az ideológiai és politikai ellentétek felereősödése Európában negatív hatást gyakorolt az olasz–szovjet kapcsolatokra, és ezek 1938-ban a kereskedelmi kapcsolatok felfüggesztéséhez vezettek. Később Róma magáévá tette Berlin közeledési politikáját Moszkvához, annak is elsősorban a nyugati demokratikus hatalmak elleni orientáltságát. Tartott viszont attól, hogy a német–szovjet együttműködés egy Lengyelország elleni közös akció kiindulópontjává válhat, ezért az olasz diplomácia mozgásterének bővítése céljából Ciano külügyminiszter kezdeményezte a „semlegesek blokkjának” létrehozását. Berlin ellenállása miatt ez a kísérlet meghiúsult. A Finnország elleni szovjet agresszió felélesztette „a bolsevizmus elleni kereszt-hadjárat” eszméjét Olaszországban, ami nemcsak szavakban, de olasz önkéntesek és fegyverek Finnországba küldésében is megnyilvánult.

Később azonban Róma – igazodva Berlin ekkor szovjetbarát politikájához – 1940 augusztusában, majd 1941 januárjában megpróbált megállapodásra jutni Moszkvával, elsősorban a balkáni érdekek elhatárolását illetően. E kapcsolatjavítási kísérleteknek vetett véget a Szovjetunió elleni német támadás, amelyet az olasz hadüzenet is követett.

Az érdekesítő könyv, amely a diplomáciatörténet egy kevésbé ismert fejezetéről ad nagyon alapos ismeretést és értékelést, az olasz hadüzenettel zárul. Érdeklődéssel várjuk a kötet második részét, amelyben a szerző folytatja Róma és Moszkva kapcsolatainak történetét.

Réti György

CARLO VALLAURI

I PARTITI D'ITALIA DA DE GASPERI A BERLUSCONI

(Olaszország politikai pártjai De Gasperitől Berlusconiig)

Roma, Gangemi Editore, 1994. 236 p.

Az utóbbi években a történeti és a politológiai irodalomban kevés jót írtak le Olaszország 1945 utáni alkotmányos-politikai rendjéről, a világ élvonalába éppen az 1947–1987 közötti négy évtized során betört olasz társadalom és gazdaság intézményi burkáról. A szerteágazó, felháborodást keltő és illúziókat romboló nagy korrupciós ügyek árnyékában kell ahhoz bizonyos merészség, hogy valaki anélkül menjen el az Első Köztársaság teteme mellett, hogy belerúgna. Még a tárgyyszerű, szikár elemzés is bizonyos fokú felülemelkedettséget kíván.

Vallauri könyve az utóbbi kategóriába sorolható. Tárgyát tekintve az utóbbi fél évszázad fő olaszországi politikai protagonistáinak, a pártoknak a pályafutását ismerteti. Mint ismeretes, az irodalom ezt az országot erre az időszakra nézve – Pietro Scoppola szavaival – „a pártok köztársaságának” nevezi, utalva arra a kiemelt szerepre, amellyel az 1948. január 1-jén életbe lépett olasz alkotmány ruházta föl a pártokat.

A kötet több adatrögzítő útbaigazítónál. A szerző történész vénját nyilvánvalóvá teszi, hogy a politikai pártokat nem alfabetikus sorrendben, nem is nagyságrendben, hanem (nagyjából) történeti felbukkanásuk sorrendjében tárgyalja. Így kerülnek az élre a liberálisok, majd a republikánusok, a populárik, a szocialisták. Látszólag egymás mellé rakott szervezettörténeteket olvashatunk, ám valójában sokkal többről van szó. Megismerjük az egyes pártok eszmei alapjait, programjuk formálódását, belső ábramataik harcait, ezek változó erőviszonyait, szinte kongresszusról kongresszusra, választásról választásra.

A kongresszusok kiemelt szerepe Vallaurinál nem véletlen (a megfelelő kézikönyvek híján sziszifuszi munka sorban összegereblyézni őket, tehát hézagpótló munkát végzett a szerző). Olaszországban minden párt belső harcok közepette élte meg ezt a korszakot. Egyetlen párt sem volt, amelyet a valós körülmények viharos változása ne kényszerített volna arra, hogy eredeti, „vegytiszta” programjai helyett a realitáshoz igazodó, az alapelvekkel olykor keményen ütköző kompromisszumos taktikát, választási programokat alkalmazzon. Ebből eleve adódott, hogy az *aggiornamento* hívei és az „*ösi értékek*” őrzői heves ütközetekben mérték össze az erejüket, alakították ki a politikai irányvonalat, hol az egyik, hol a másik szempont túlsúlyával, rendszerint valamely kiegyenlítő szándékú centrum közvetítésével. Vallauri ezt a folyamatot tartja szem előtt a kongresszusoknak, az említett összecsapások fő színhelyeinek a nyomon követésével.

A másik, ami a kötetben érdekes, az egyes pártok vezető személyiségeinek felvillantása. Végül is az ő meggyőző erejükön (többek esetében akár karizmát is emlegethetünk) múltott, hogy egy adott párt tagsága, szavazótáborra mennyire követte a vezetés által választott utat, amely a megszokottból gyakran vezetett az ismeretlenbe. Hogy csak a két legjelentősebb személyiséget említsük: De Gasperinek, a kistulajdöntő pártoló szociális katolicizmus hívének például (saját pártja Vanoni vezette közigazdászaival viatkozva) egy mindinkább monopolizálódó nagyvállalati struktúra kiépülését kellett menedzselnie, az állami beavatkozásnak a szintén nem ideológiakonform módszereit alkalmazva. A kommunista Togliattinak sem volt könnyű dolga, míg megértette híveivel, hogy az ellenállásban merészen forogott fegyvereiket a nyugati geopolitikai helyzetben nem fordíthatják a fasizmus kiépülésében és működtetésében kétségkívül kompromittált gazdasági és politikai elit ellen, hanem engedelmesen be kell vinniük a hadsereg raktáriba. Vallauri úgy válogatja ki a neveket, hogy szinte egyetlen jelentősebb pártvezető sem hiányzik azon a ponton, ahol jelentősebb szerepet játszott.

A szerző nagyon biztos kézzel vezet bennünket a változó politikai terepen. Nem áll meg a pártrendszer fél évszázadon át meghökkentően állandó szubjektumainál, amelyek az 1990-es években ugyanilyen meghökkentő sebességgel tűntek el, vagy öltöttek merőben más formákat. (Nemcsak a két főszereplő, a *Democrazia Cristiana* és a kommunista párt szűnt meg régi formájában, de a 103 éves szocialista pártot, vagy a *Risorgimento* fő politikai szülöttét, a liberális pártot is hiába keresszük. Csak egyes nemzetiségi szervezetek – a Val d’Aostai Unió, a Dél-tiroli Néppárt – mutatnak tanulságos állandóságot.)

Vallauri szinte a tegnapi követi a pártszerkezet átalakulását. Megvizsgálja az Első Köztársaság politikai rendszerének bomlástermékeiként keletkezett új formációkat, a regionális ligákat, a zöld szervezeteket, a mafiaellenes képződményeket. Áttekinti a nem pártjellegű alakulatokat, pl. az olasz politikában mindig fontos szakszervezeteket és békemozgalmakat is. Vizsgálja az „új jobboldal” 1990 utáni formálódását, az üstökös-ként felívelő (bár az utóbbi időben hanyatlani látszó) északi szeparatizmust, nem utolsósorban pedig Berlusconi volt miniszterelnök választási győzelmet érő *Forza Italia* (Hajrá, Itália!) pártját. „Hogyan volt képes – kérdezi – egy alig megszületett politikai képződmény ilyen messzhangzó sikert elérni olyan konszolidált pártokkal szemben, amelyek széles szervezeti hálózat és évtizedes tevékenységben formálódott vezetők birtokában voltak?” A szerző három pontban próbál erre válaszolni, amelyekhez persze újabbakat tehetünk.

Ha az olvasó ezek után úgy érzi, hogy a könyv száraz, a szokásosnál terjedelmesebb lexikonszócikkekkel áll, nagyot téved. Az igen lelkiismeretes „párttörténetek” rengeteg, részben a szakma számára is kevésbé ismert mozzanatot elevenítenek föl, történészi precizitással és kíméletlenséggel. Éppúgy fölidézi De Gasperi 1944. júliusi branciaciói beszédét, amelyben „Sztálin zsenijéről” szónokolt, mint az olasz kommunistáknak az első, 1979-es választási visszaesésük utáni heves belső vitáit, ahol végül is a „történelmi kompromisszum” új, a helyzetet nyilvánvalóan félreértő szűkebb értelmezését adták („összefogás a katolikus dolgozókkal”).

A könyv nagyon jól kezelhető. Nem tartalmaz kötet végi jegyzeteket, a szükséges tudnivalókat (az esemény dátumát, helyszínét stb.) a szövegbe iktatott zárójelben adja. Nincs következtetések elemző fejezete. A szerző szinte ollóval vágta el a kéziratot, az utolsó szervezetismertetés után. Ám elolvassága mégis arra ösztönzi a recenzt, hogy visszafeleljen. Nem a szerzőnek, aki erre nem szólni rá, hanem a „döglött kutya”-t, az Első Köztársaságot felettébb könnyedén ostorozóknak. Történetileg ugyanis alighanem úgy áll a dolog, hogy a könyvben leírt, 45 éven át intakt, pártközpontú politikai intézményrendszer egy nagy történeti feladat elvégzé-

sének a munkaeszköze volt. Egy kínos, sok szociális és szellemi konfliktussal járó gazdasági felzárkózási folyamatot segített kihordani. Jól strukturált, számos ellenponttal biztosított szerkezete megakadályozta, hogy az egymásnak feszülő politikai erők összezsápmái túlnőjenek azon a ponton, amelyen túl már az egész folyamat sikerét veszélyeztetnék.

Nem tudni, hogy a mostani politikai kavargás, amely még korántsem hozott létre hasonlóan stabil szerkezetet, képes lesz-e olyan pártstruktúra kialakítására, amely el tud hordani a hátán valamely ehhez mérhető történelmi vállalkozást.

Harsányi Iván

JOHN SAVILLE

THE POLITICS OF CONTINUITY. BRITISH FOREIGN POLICY AND THE LABOUR GOVERNMENT, 1945–46.

(A folytonosság politikája.

A brit külpolitika és a brit munkáspárti kormány, 1945–46)

London–New York, Verso, 1994.

Úgy hiszem, először magát a szerzőt kell bemutatnom. Saját hazájában Saville neve valóságos fogalom. Eric Hobsbawm és E. P. Thompson, illetve C. Hill mellett egyik tagja azon nagy nemzedéknek, amely még az 1920-as években lett kommunista és az is maradt hosszú évtizedeken át. Mindhárman ismert és elismert történészek, megbecsült professzorok lettek a brit egyetemeken, Saville Hullban. Saville teljes munkásságát persze e helyütt nem mutathatjuk be, sem azt, hogy egyéni meglátásai miként és mikor ütköztek a hivatalos pártvonalal. Azt azonban – úgy vélem – jelezni kell, hogy ő a kezdeményezője, lelke és motorja az immár hétköztetes brit munkásmozgalmi életrajzi lexikonnak, amit Angliában és határain túl is teljes elismerés övez.

Jelen könyvet már előre nagy érdeklődéssel várták, hiszen a szerző a Munkáspárt kormányra jutásának 50. évfordulója alkalmából nem akármilyen témát dolgozott fel. Előre jelezte, hogy kritikusan nyúl a kérdéshez. Jelezte, hogy a külpolitikát a brit Munkáspártban nagyon kevésbé vitatták meg – s Saville mintegy eleve vállalta, hogy merőben új megvilágításba helyezi a történeteket. S ez nem kis mértékben sikerült is neki.

A könyv a következőként tagolódik. Saville az első fejezetben a Foreign Office-szal foglalkozik. Azt világítja meg, hogy a FO törzs kara mennyire jellegzetesen a felső osztályok (upper classes) soraiból kerül ki, jelentős részben az arisztokrata családokból. A munkatársak az ismert középiskolák (Eton, Harrow) elvégzése után az „Oxbridge” egyetemekről érkeznek Foreign Office-ba, kiérlelt véleményekkel és előítéletekkel, amelyeknek kétségtelen hatásuk volt a brit külpolitika kialakításában. Ez persze csak a fő trend, hiszen maga Saville hangsúlyozza, hogy alkalmasint az erős politikusok és miniszterelnökök a második vonalba szorították a FO politikai stratégiát és karrierdiplomatait. Így volt ez Lloyd George idején, de az 1930-es években is, amikor Neville Chamberlain a kibékítési politikáját nagymértékben a FO csillagai ellenére valósította meg, és ez a tradíció folytatódott Winston Churchill esetében a második világháború idején is. Mindez csak a háttértörténet – az igazi történet 1945-ben kezdődik, a meglepő munkáspárti választási győzelem után, amikor Anthony Eden bársonyszékében „egy faragatlan munkás”, Ernest Bevin ült.

A könyv második nagy fejezete Bevin személyiségét, személyes vonásait, politikai szemléletét, mindenekelőtt külpolitikai elképzeléseit, miniszteri jelentőségét (amit mindenki elismert), gyakorlati politikáját elemzi. Erre a centrális fejezetre még visszatérek.

A harmadik fejezet Bevin és a miniszterelnök Attlee kölcsönös viszonyát tárgyalja. Ismert, hogy amikor 1935-ben a Munkáspárt vezetését az új triumvirátus (Attlee, Bevin és Morrison) vette át, már Bevin volt a szakszervezeti mozgalom legbefolyásosabb és legmarkánsabb vezéregyénisége. Attlee lett a pártvezér, de ketjük kapcsolata mindvégig szoros és felhőtlen volt. Ám az csak az újabb kutatások nyomán vált világossá, hogy 1945 után, éppen külpolitikai kérdésekben Attlee és Bevin nem értett egyet mindenben. Saville a sok levéltári anyag mellett még több memoárt, illetve különféle naplóanyagot dolgozott fel, s mindezek fényében – Attlee és Bevin egyéniségét is megrajzolva – világítja meg a lényegi véleményeltéréseket (főként a közel-keleti, palesztin–izraeli ügyben).

Az is ismeretes, hogy Attlee először a külügyi tárcát Hugh Daltonnak szánta, aki az 1930-as években a Munkáspárt fő külpolitikusa volt (még sokkal inkább, mint Philip Noel-Baker, aki különféle hivatalos külügyi posztokat töltött be), míg Bevin külügyi kérdésekkel alig foglalkozott. A választási győzelem utáni első órák-